

בירור גרסאות בספר עבודת הקודש

(פורסם לראשונה ברבעון "אור המערב" גליון כ"ד, אייר התש"פ)

על דברי הספר הזה
תאור הספר עבודת הקודש
הבהרות לדברי החיד"א
פענוח ראשי תיבות בדברי החיד"א
סיכום

על דברי הספר הזה¹

לידתו של מאמר זה החלה בשנת התשע"ח בעת שחיפשתי מקור לכתובת מזמור ס"ז בתהילים בצורת המנורה². הופתעתי לראות שעל אף שהספר ציפורן שמי"ר מוזכר בסידורים וספרים רבים, בכל זאת קשה למצא אותו בבתי מדרשות או באופן דיגיטלי, לא בפרויקט השו"ת ולא במרשתת (נכון לאותם ימים). בעקבות כך גמלה החלטה בליבי להשתדל להעלותו על הכתב מחדש. התבססתי על דפוס ליוורנו הראשונים ובעיקר הגרסה משנת התקס"ב שהודפסה בח"י המחבר אותה ניתן למצא בספריה הלאומית.

כיון שזכיתי לראות השגחה פרטית בעת ההדרת הספר חשבתי להעלות את הדברים על הכתב כדי לספר בשבחו של מקום.

בעת הדרת הספר הבחנתי שבמספר מקומות המילים ש"ם שמי"ם מופיעות בגרשים. התייגתי לברר מה המשמעות הנוספת של המילים 'שם שמים' אליה כיון החיד"א. והנה התגלגל לידי ספר 'כסא רחמים' ובו פירוש של החיד"א למשנה. פתחתי אותו באופן אקראי ובאופן מפתיע מצאתי שם את ההסבר לכך (כפי שיוצג להלן). ואשתומם על המראה³ ושמחתי על התשובה שקבלתי בסיעתא דשמיא. נותר לי להבין את הסיפא של דבריו שכתב ד"ע ה"ו (ומופיע גם בציפורן שמי"ר בסעיף נ"א). באותו לילה ראיתי בחלומי את הרב יוסף חיים – בעל ה"בן איש חי" זי"ע ובהשכמת הבוקר תהיתי מה בא ללמדני. בעקבות החלום, פתחתי באקראי סידור ומצאתי בתחילתו 'גילוי דעת' מבעל ה'בן איש חי' שם קיבלתי תשובה לשאלתי!

בהמשך עבודתי, הגעתי לסעיף ק"ס שם מופיע: "אמר רבי טוביה המלבין שיניים לחבירו יותר ממשקו חלב שנאמר וְלֶבֶן שְׁנַיִם מִחֶלֶב". בתלמוד שלפנינו מופיעה מימרא זאת בשם רבי יוחנן⁴ והתייגתי רבות למצא מקור למימרא זאת בשם רבי טוביה. פתאום קיבלתי⁵ הזמנה מעמותת פרידברג לכתבי יד יהודיים להכנס לאתרו המכיל כתבי יד שונים של התלמוד הבבלי. נכנסתי לשם ומצאתי את ההסבר המבוקש! (להלן).

בספר שומר ישראל סעיף ו' מופיע הביטוי "רוח חציצית" והתקשינו למצא את מקורו. חבר ששמע שאני מהדיר את ספרו של החיד"א אמר לי שישאל את שכנו שעובד כמרצה אם ידוע לו על מחקר שנעשה על כתבי החיד"א. למרבה הפליאה התברר שאותו מרצה הוא בעצמו חוקר את כתבי החיד"א ובזכות הקשר שנוצר עמו הצלחתי בס"ד למצא את ההסבר למילה זאת (להלן).

יהי רצון שנזכה לכיון לאמיתה של תורה וזכות המחבר תעמוד לנו ולזרענו שלא תצא חלילה תקלה תחת ידינו.

תאור הספר עבודת הקודש⁶

הספר 'עבודת הקודש' של הרב חיים יוסף אזולאי זצ"ל הינו אסופה של שבעה מספריו.

¹ מלכים ב כב יג

² אמירת מזמור ס"ז בתהילים - 'למנצח בנגינות' כתובה בצורת המנורה על קלף, מופיעה בצפורן שמי"ר סימן ב' סעיף ח"י

³ דניאל ח כז

⁴ כתובות קיא:

⁵ בכ"ה אלול התשע"ח

⁶ אבקש להודות לד"ר עודד כהן שסייע ללבן דברים ולחברים שהשאילו לי גרסאות שונות של הספר. ברכת ה' עליהם.

ספר זה הודפס לפחות בשישים מהדורות⁷ ובמקומות רבים בעולם. תחילת התהוותו של הספר בשנת התקמ"ו בה הודפסו רק שני ספרים יחדיו – **מורה באצבע וצפורן שמי"ר**. בשלב זה עדיין לא קראו לחיבור "עבודת הקודש". בשנת התקנ"ן נכתב ספרו **סנסן ליאי"ר** שהוא סדר תפילות לרגל נס ההצלה של יהודי ליורנו מפרעות הגוים ("י"ח סיון התקנ"ן) שם הספר לקוח ככל הנראה מפיטו' מי' כמוך' שנאמר בשבת זכור, לרמז שניצלו מהגויים כמו בימי מרדכי ואסתר. בשנת התקנ"ז הודפס ספרו **שומר ישראל**⁸ כקונטרס בסוף ספרו כרם חמ"ר ובשנת התקנ"ט ספרו **יוס"ף בסד"ר** על משקל המילים **יִשְׁבַּב בְּסִתְרַ** ממזמור צ"א בתהלים ורומז שהוא מוסיף עוד סדר תפילות. בשנת התקס"ב הודפסה בליורנו מהדורה רביעית מתוקנת⁹ של **מורה באצבע וצפורן שמיר** בתוספת הספרים **קשר גודל** (מהדורה שניה) **וכף אחת** (מהדורה ראשונה). בשנת התקס"ד הודפס בזאלקווא הספר המאגד שבעה ספרים כשבראשו מופיעות המילים: "ספר סדר **עבודת הקדש**... מורה באצבע.. צפורן שמיר..". ממדורה זאת ואילך הפכו המילים "עבודת הקדש" לשם הספר שאוגד בתוכו חלק או את כל שבעת הספרים¹⁰.

במקומות רבים החיד"א כתב את דבריו באופן מליצי אותו ניתן לחלק לשלוש קבוצות עיקריות כפי שנמנה להלן, בתוספת דוגמאות אחדות:

1. שימוש בציטוט המביע רעיון דומה לדבריו. לעיתים העדיף החיד"א להשתמש בציטוט במקום להשתמש בלשונו באופן פשוט יותר. לדוגמה: במקום המילים "יקראו לו חסיד שוטה" השתמש בביטוי מהירושלמי וכתב **"קורא לו שם"**¹¹ חסיד שוטה" (מורה באצבע, סעיף סד). במקום לכתוב "לפני השינה יכינו להם כלי ליטול" השתמש בלשון התורה וכתב **"וּטְרָם יִשְׁכְּבוּ"**¹² יכינו להם כלי ליטול" (מורה באצבע סעיף ס).
2. ציטוט במשמעות שונה מהמקור. לעיתים משתמש החיד"א בציטוט או ביטוי בו מופיעות מילים הדומות בצלילן או באותיותיהן למילה אחרת אותה רצה לבטא. לדוגמה: כשרצה לומר שבארץ ישראל רוב חכמי דורו מקפידים להניח שני זוגות תפילין, של רש"י ושל ר"ת, כתב: והמשכילים **קפדי אזוגי** (מורה באצבע, סעיף ט). ע"פ לשון הגמרא פסחים ק"י: במערבא לא קפדי אזוגי – לא חוששים לכשפים המזיקים למשתמש בזוגות של חפצים. כשממליץ ללמוד בספר חוק לישראל ציטט פסוק מתהילים שרומז לכך: **"חֶ"ק נָתַן וְלֹא יַעֲבֹר"**¹³ (מורה באצבע, סעיף צג).
3. ציטוט במשמעות שונה מהמקור תוך שינוי מספר אותיות. מליצות מסוג זה הן קשות יותר לפיצוח שכן הקורא צריך להיות בקי דיו כדי להבחין אילו אותיות שונות ולאחר שזיהה את המילה המקורית, מאיזה מקור בתנ"ך או בחז"ל הביא החיד"א בדבריו. לדוגמה: כשמשבח שירה המלאה באמירות חשובות כותב: המלאה לה **אמי"ר** (מורה באצבע, סעיף צא). ע"פ הפסוק **"כַּאֲשֶׁר תַּעֲרִיךְ הַעֲגֹלָה הַמְּלֵאָה לְהָ עֲמִיר"** (עמוס ב יג) כשרצה להזהיר מפני היצר הרע שמסית את בני האדם שוב ושוב כתב: כי היצר הרע מסיתו **הס"ת כפול** (מורה באצבע, סעיף נא) על פי דברי המשנה "כמלא רוחב הסיט כפול"¹⁴.

⁷ רבי חיים יוסף דוד אזולאי, בהוצאת מוסד הרב קוק התשי"ט, כרך א עמ' קעח

⁸ מהדורה קמא הופיעה בסוף ספר 'כרם חמר'. קישור לאתר היברו בוקס: <http://www.hebrewbooks.org/23751>

⁹ קישור לספר: http://rosetta.nli.org.il/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE60462982

¹⁰ רבי חיים יוסף דוד אזולאי, בהוצאת מוסד הרב קוק התשי"ט, כרך א עמ' קצד

¹¹ ירושלמי תרומות פרק ג הלכה ג ועוד.

¹² בראשית יט ד

¹³ ע"פ הפסוק חֶ"ק נָתַן וְלֹא יַעֲבֹר (תהלים קמח ו)

¹⁴ משנה שבת פרק יג משנה ד

בנוסח תפילה שנזכרה ללמוד תורה כתב: ותזכנו לשמנה וארבעים דברים שהתורה נקנית בהם ותתן לנו פח לעשות ח"ל. כאן ראשי התיבות ח"ל רומזים לגימטריה של המלה שהיא מספר הקניינים בהם התורה נקנית.

המשותף לקבוצה השניה והשלישית הוא, שעל מנת לרמוז שבדבריו הוא מתכוין למשמעות שונה מהמקור, החיד"א הוסיף בדרך כלל, גרשיים למילה עם המשמעות החדשה. הקורא נדרש להבחין אם מדובר בראשי תיבות או ברמז למשמעות שונה.

על אף תפוצתו הרחבה של הספר, נראה שנותרו מספר מקומות בספר שדורשים הבהרה או ליבון או ראשי תיבות שיש לעיין בהם כדי להבינם כראוי. להלן נציג מספר מקומות בהם מצאנו צורך להאיר את דברי החיד"א.

הבהרות לדברי החיד"א

א. איך הוחלף רבי יוחנן ברבי טוביה

בספר צפורן שמיר מופיע הנוסח הבא:

יקבל כל אדם בסבר פנים יפות ואמר רבי טוביה המלבין שינים לחברו יותר ממשקו חלב שנאמר ולבן שינים מחלב; (צפורן שמיר סעיף ק"ס)

המחפש את מקור דבריו של החיד"א חש מבוכה מסויימת שכן מאמר זה מופיע בתלמוד הבבלי בשם רבי יוחנן: מסייע ליה לר' יוחנן, דאמר ר' יוחנן: טוב המלבין שינים לחברו יותר ממשקו חלב, שנאמר: ולבן שינים מחלב, אל תקרי לבן שינים אלא לבון שינים (כתובות קיא):

בדקנו מספר כתיבי יד של התלמוד כדי לנסות ולמצא הסבר לשינוי הגירסה כולל כתב יד מינכן¹⁵ שמובא כי החיד"א השתמש בו, אך ללא הצלחה מרובה.

ניתן אולי למצא הסבר לכך מתלמוד בבלי כתב יד ותיקן 16130.

בגירסה זאת של התלמוד הושמטה המילה 'יוחנן' ומופיע הנוסח הבא:

"א"ר טוב המלבין שינים לחברו יותר ממשקו חלב שנ' ולבן שינים מחלב".

על אף חסרון המילה 'יוחנן', משפט זה ניתן להבנה כציטוט דבריו של רב ששמו 'טוב'.

אך מכיון שאין תנא או אמורא ששמו 'טוב' הגיהו 'אמר רבי טוביה' וכך נשאר בכל הדפוסים¹⁷.

ב. מהי רוח הציצית?

בספר שומר ישראל סעיף ו' מופיע הנוסח הבא:

מצאתי כתוב בגנזי המקובלים זכרונם לברכה: ...

יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתרחיק ממנו: יצר הרע ששל רוח זנונים. רוח מחשבות רעות והרהורים רעים. רוח שחוק. רוח דברים בטלים. רוח יגונות. רוח אגרות. רוח שקר. רוח תועה. רוח משחית. רוח חבלה. רוח קטב מריר. רוח אש של עצמות. רוח תזזית. רוח טומאה. רוח עושים. רוח חציצית. רוח בא מן הנפילים. רוח חיימה וכעס. רוח קנאה ותחרות. רוח מינות. רוח גסות הרום. רוח שמדות. כלם יתרחקו ויתבערו ממנו".

אמן נצח סלה ועד.

נשאלת השאלה מהי רוח חציצית? לא הצלחנו למצא ביטוי זה במקומות אחרים אך בספר שומר ישראל הוא מופיע בכל המהדורות מאז שהודפס לראשונה בשנת התקנ"ז.

¹⁵ קישור לתלמוד בבלי כתב יד מינכן:

<http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/digitallibrary/pages/viewer.aspx?&presentorid=MANUSCRIPTS&docid=PNX-MANUSCRIPTS000126543-1#|FL50150716>

¹⁶ תלמוד בבלי כתב יד ותיקן 130 באתר "הכי גרסין" <https://bavli.genizah.org/ResultPages/Display>

¹⁷ ב"דקדוקי סופרים השלם" מובאת הגירסה 'א"ר טוב המלבין' גם בילקוט שמעוני

מעיון בצילום של מהדורא קמא, ליוורנו התקנ"ז¹⁸ רואים שבמילה זאת, שתי אותיות נדבקו זו לזו כפי שקרה במילים רבות בספר זה. אבקש להציע שהביטוי המקורי היה **רוח חצונית** אלא שהאות ו' נשתה¹⁹ ממקומה ונדבקה לאות נ' שאחריה כך שצירופם נראה כמו האות צ', כפי שניתן לראות בצילום של מהדורא קמא דלהלן:

קטב מריי · רוח אש על ענמות · רוח תונית · רוח טומאה ·
 רוח עונים · **רוח חצית** · רוח בא מן הנפילים · רוח חיים ·
 וכעס · רוח קנאה ותחרות · רוח מיכות · רוח גסות הרוח · רוח

תמונה 1 המילה רוח חצונית בספר 'שומר ישראל' מהדורא קמא, ליוורנו התקנ"ז

ג. מהי ההגהה הראשונה על השולחן ערוך

בספר מורה באצבע מופיע הנוסח הבא:
 דין ראשון של ספר הקדוש שולחן ערוך הוא יתגבר כארי לעמוד בבוקר לעבודת בוראו ואם חס ושלום בדין ראשון ישלטו עליו יצרו שלא לקיימו עוד ישוב ויראה מה יעשה באחריתו על כן ירגיז אדם יצר הטוב על יצר הרע וישים אל לבו גם הגהה ראשונה שויתי ה' לנגדי תמיד כי מלא כל הארץ כבודו... (מורה באצבע סעיף סג)

המעין בסעיף א' בשולחן ערוך יראה שבסעיף זה מופיעות שתי הגהות של הרמ"א, כדלהלן:
הגה: ועכ"פ לא יאחר זמן התפלה שהצבור מתפללין. **הגה:** שויתי ה' לנגדי תמיד הוא כלל גדול בתורה...

מעיון ראשוני נראה שהחיד"א מתייחס להגהה השניה, למרות שכתב שהיא הראשונה!
 אלא שבדרכי משה הארוך (מקור דברי הרמ"א), רואים שדבריו "שויתי ה' לנגדי תמיד" אכן מוסבים על **תחילת** דברי השו"ע - "לעמוד בבוקר לעבודת בוראו" בעוד שהמילים "ועל כל פנים לא יאחר.." מתייחסות ל**סוף** דברי השו"ע - "שיהא הוא מעורר השחר".
 המעיון בדפוסים הראשונים של השולחן ערוך (כגון קרקא ש"ל וקרקא ש"מ²⁰) יראה שההגהה הראשונה הפותחת במילים 'שויתי ה' לנגדי תמיד' נכתבה במקביל לדברי השולחן ערוך²¹ כפי שניתן לראות בצילום של מהדורת קרקא הש"מ דלהלן:

¹⁸ מהדורא קמא ניתן למצא כחלק מהספר 'כרם חמר' באתר היברו בוקס: <http://www.hebrewbooks.org/23751>

¹⁹ למה נקרא שמו גיד הנשה - שנשה ממקומו (חולין צא).

²⁰ שולחן ערוך דפוס קרקא ש"מ ניתן למצא באתר היברו בוקס: <http://www.hebrewbooks.org/8722>

²¹ וכן מצאתי שתוקן בשנים האחרונות בשולחן ערוך בהוצאת מכון ירושלים

א. דין חשכמת הכוקר וכו' טסעיפים:

א. יתקבל כאלו לזמור	בגד	שיתיה' לנכדי תמיד
ב. כעקי לזכות כורחו		כוס גלל גדול בתורם
ג. שיהא הוא מתעורר הציור:		וכפלת סנדיק' אפי כולכים
ד. ועל כל עמים לא יאמר		לשבי האלקים' כי אן ישיבת
ה. וזין תפלא סהכנוד מתכללים:		כאדם ופניו ופסקיו וסוף
		לנרו כביא' כי שיבתו

תמונה 2 שו"ע מהדורת קרקא הש"מ. ההגהה הראשונה פותחת במילים שויתי ה' לנגדי תמיד

עם הזמן העבירו במרבית הדפוסים את ההגהה הזאת למקום השני ונוצרה אשליה שהחיד"א לא דייק בדבריו. תהילות לא-ל, בשנים האחרונות הודפס השולחן ערוך בעריכה מחודשת (כגון בהוצאת מכון ירושלים) ודברי הרמ"א הוחזרו למקומם המקורי.

ד. ציון שגוי ב'קשר גודל'

בספר קשר גודל מופיעה הפסקה הבאה:
 עלינו לשבח צריך לומר באימה בראה בכונה ושמחה ומעומד (וראיתי מה שהשיג הרב המגיה בשלמי צבור דף זק"ן עלי²² והאמת אחר כמה שנים שהיה כתוב ברמזי שמצאתי כתוב גימטריא ומעומד נזדמן לשעה ספר הכלבו וראיתי הרמוז שם שאומר גימטרי' ונשמט משם הענין וכתבתי בגליון במקום צר ועיין מה שכתב בכלבו וכו' ולא מחקתי או שיניתי הכתוב לעיל כי עין רואה ולא היה צריך ועיין לעיל סימן י"ד דין ט"ו ואין להאריך בפטפטי דברים ומיני ומיניה יתקלס עילאה). (קשר גודל סימן כ' סעיף ט')

מעיון בסימן אליו מפנה החיד"א²³ נראה שאינו קשור לנאמר כאן וזה לשונו:
 בימות החמה אם נסתפק אם הזכיר מוריד הגשם אם לא עד ל' יום בחזקת שהזכיר גשם וחוזר.
 (קשר גודל סימן י"ד סעיף ט')

על אף שכך מופיע בכל המהדורות של הספר, נראה לומר שהסעיף הנכון אליו התכוין החיד"א הוא סעיף ט' ולא ט"ו.
 בסעיף זה החיד"א מתנצל שלא הזכיר את המקור ממנו למד הואיל וכתב את ספרו בגלות, ללא ספרים או שקיבלם בהשאלה לזמן קצוב וזה אכן קשור להתנצלותו בסימן כ'.

ה. יעט כמעיל מורא שמים

בספר מורה באצבע, סעיף קט"ז כותב החיד"א כך:
 יעט כמעיל מורא שמים וכל עצמותיו יאחזמו רעד בבואו לברך למלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא...

²² שתהה מדוע בספר מחזיק ברכה סימן קל"ב סעיף א כתב החיד"א ש'עלינו' גימטריה 'ומעומד' ולא כתב שמקורו בספר הכלבו
²³ סימן י"ד דין ט"ו

לכאורה היה מתאים יותר לכתוב "יעטה כמעיל" (וכך אף שינו במרוצת השנים במספר מהדורות) כפי שמצאנו במספר מקומות כגון שו"ת הריב"ש סימן תצז (יעטה בשת, כמעיל), שו"ת תנא דבי אליהו סימן פד (יעטה כמעיל שמחה וגילות), שו"ת בית שערים חלק יורה דעה סימן תכו (ועטה כמעיל בשתו) ועוד. אלא שהחיד"א נקט את לשון הפסוק בישיעהו:
וילבש בגדי נקם תלבשת ויעט כמעיל קנאה²⁴ ויש להשאיר את הגרסה המקורית על תילה.

ו. התר התר

בספר 'כף אחת' בתפילה שמופיעה בסעיף ח' וכן בספר צפורן שמיר בתפילה שכותרתה: 'נסח תפלה שנהגת' לומר יום ראש השנה לעת ערב אחר מי אל כמוך וגו' בסדר התשליך' מופיע המשפט הבא:

... וכל האסורים בכלא מעמך ישראל התר התר מאסריהם ותוציאם לרוחה....

כתיבת המילים 'התר התר' פעמים נראית מיותרת ובמרוצת השנים מחקו בחלק מהמהדורות מילה אחת מתוכן אולם למעשה ביטוי זה לקוח מ"ספר היכלות" והובא כך במספר מקומות. להלן ציטוט המקור:
"מבטלי גזרה מפירי שבועה מעבירי חימה משיבי קנאה מזכירי אהבה אהבתו של אברהם אבינו לפני מלכם, כשהיו רואין אותו שהוא כועס על בניו מה הן עושין, מחבטין כתריהן ומתירין את מתניהן ומכים על ראשם ונופלים על פניהם, ואומרים התר התר יוצר בראשית, סלח סלח אביר יעקב מחול מחול קדוש ישראל כי אדיר מלכים אתה" (פרקי היכלות רבתי בתי מדרשות חלק א' פרק י"ד עמ' פט)

ז. ככל צדקתך

בספר 'כף אחת' בתפילה שמופיעה בסעיף ב' 'למצטער על סחורותיו אשר הם בדרך ים או יבשה' מופיע הנוסח הבא:

יקח עשרה אנשים שילמדו תהלים ויוסיפו בתפלה שאחר התהלים נסח זה:
יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתתמלא רחמים על פלוני בן פלוני²⁵ ותבטל מעליו כל גזרות קשות ורעות וכל נכסיו וסחורותיו אשר לו בעיר זו ובעיירות אחרות ובכל מקום שהם בין בים בין ביבשה אתה ה' תשמרם מכל רע ותסתום פי המקטרגים עליו ועל נכסיו ולא תעשנה ידיהם תושיה ותצילהו לו ולנכסיו מכל צר ואויב ומכל שולל ובוזז ובצל כנפיך תסתירהו וכל צדקותיו אשר עשה (ואשר השתדל בלימוד היום) ותלמוד תורה שלומד הכל יזכר לפני כסא רחמיך לרחם עליו ועל נכסיו ככל צדקתך וזכות אבות יגן עליו ועל נכסיו מעתה ועד עולם כן יהי רצון

המילים **ככל צדקתך** מופיעות בגוף נוכח ונראות כטעות אך זה הנוסח שהיה במהדורא קמא (ליורנו התקס"ד) ומקורן בפסוק מדניאל:

אדני ככל צדקתך ישב נא אפך וחקמתך מעריך ירושלם הר קדשך כי בחטאינו ובעונות אבותינו ירושלם ועמך לחרפה לכל סביבתינו: (דניאל ט טז) והסביר המלבי"ם - כמו הצדקה שעשית לנו מקודם הגם שלא היינו ראויים.

ח. יחשיב עצמו עני

בספר מורה באצבע סעיף כ"ו כותב החיד"א שבתחילת תפילת עמידה יש להחשיב עצמו עני (כדברי הזוהר בלק דף קצה.). בהמשך, דבריו נראים כפולים וקשים לפיסוק אלמלא רואים את המקורות עליהם התבסס כדלהלן: בתחילת העמידה יחשיב עצמו עני ואביון כי הוא דל והלק ואין עני ודל גלמוד ואפל יחיד כעומד בקבר וחרדה ילבש...

מקור	דברי החיד"א
זוהר בלק דף קצה.	בתחילת העמידה יחשיב עצמו עני ואביון
הלך חשכים ואין נגה לו (ישעיהו נ י)	כי הוא דל והלק ואין
עם עני ודל (צפניה ג יב)	עני ודל
הלילה ההוא יקחהו אפל.. הלילה ההוא יהי גלמוד (איוב ג וז)	גלמוד ואפל

²⁴ ישעיהו נט יז

²⁵ במקור כתוב פב"פ ואנו פתחנו ראשי התיבות לפלוני בן פלוני ע"פ זהה לך לך דף פ"ד. ותלמוד בבלי שבת טו:

מקור	דברי החיד"א
דאמר רב הונא נזיר שהיה עומד בבית הקברות (נזיר מב:)	יחיד כעומד בקבר

ט. ח"ש אותיות במזמור כ' בתהלים

בספר סנסן ליאיר תחת הכותרת "בהעלות המנחה" כתב החיד"א לומר שתיים עשרה פעמים את מזמור כ' בתהלים (יענך ה' ביום צרה) ומביא שמות קודש שיש לכיין בהם בעת קריאת המזמור. החיד"א מסיים ואומר שיש לכיין בסוד המילה חשמ"ל כי במזמור יש שלוש מאות ושמונה אותיות – גימטריה ח"ש ושבעים תיבות – גימטריה מ"ל.

המעין במזמור זה עלול להקשות שיש לכאורה רק שלוש מאות ושש אותיות ולא שלוש מאות ושמונה כדברי החיד"א – אלא שהחיד"א השתמש בנוסח המסורה (כתנ"ך קורן) בו שתי אותיות נוספות לפי הכתיב הבא:

נוסח המסורה בו השתמש החיד"א	כתב יד לנינגרד
מְנַחֲתֶיךָ	מְנַחֲתֶךָ
בְּגִבְרֹת	בְּגִבְרֹת

י. ניקוד שם ה' בתפילה על הפרנסה

בספר כף אחת מביא החיד"א נוסח לתפילה על הפרנסה הנאמרת בימים נוראים. בסעיף ט"ו החיד"א מביא תפילה על הפרנסה שפותחת במילים הבאות:

תְּפִלָּה עַל הַפְּרִנְסָה קְדוּמָה שְׁנוֹהֵגִים לֹמֵר בְּלִילֵי רֹאשׁ הַשָּׁנָה יוֹם הַכְּפֹרִים קוֹדֵם קֹדֵשׁ בְּתָרָא וְנִסְחָ זֶה מִתּוֹקֵן וְנִכּוֹן

יֹאמֵר מִזְמוֹר לַה' הָאֶרֶץ וּמְלוֹאָהּ וְנִסְחָ נִקְוֹדוֹת הַהוּיּוֹת שֶׁבְּמִזְמוֹר יִכּוּיִן בְּנִקְוֹדוֹת אֵלּוּ עַל פִּי סֵפֶר הַכּוֹנוֹת מֵרַבְּנֵי הַמַּעֲרָב וּסְפֵר מִשְׁנֵת חֲסִידִים. (כף אחת, סעיף ט"ו)

החיד"א מציג שני אופנים לניקוד שם ה' החל מהמופע הראשון בפסוק " לדוד מזמור לה' הארץ ומלואה..." כדלקמן:

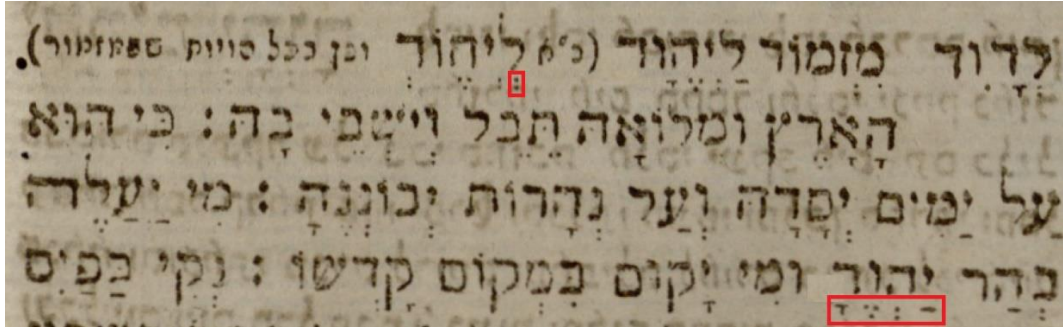
תוצאה	ל	י	ק	ו	ק	תוצאה
1	פתח	שוא	סגול	קמץ	ללא	לִיקוֹק
2	שוא	שוא	סגול	חולם	שוא	לִיקוֹק

הספר 'משנת חסידים' אותו הזכיר החיד"א, נכתב ע"י הרב עמנואל חי ריקי ובו מופיע הנוסח הבא: *"וקודם קדיש בתרא כדי שלא יחסרו לו מזונותיו כל השנה יאמר כל המזמור דל'דוד מזמור לה' הארץ ומלואה ויכוין ההויה נקודה היוד שבא ההי ראשונה סגול והויו קמץ והי אחרונה בלי ניקוד או יכוין הלמד והיוד של לה' בניקוד שבא והה' ראשונה סגול והויו חולם והה' אחרונה שבא או יכוין היוד והואו שבא והה' ראשונה סגול והאחרונה בלי ניקוד וכה יכוין בכל ההויות שבמזמור". (משנת חסידים, מסכת ליל ראש השנה, פרק ח' סעיף ה')*

ניתן לסכם את שלושת האפשרויות שמזכיר ה'משנת חסידים' בטבלה הבאה:

תוצאה	ל	י	ק	ו	ק	תוצאה
1	פתח	שוא	סגול	קמץ	-	לִיקוֹק
2	שוא	שוא	סגול	חולם	שוא	לִיקוֹק
3	שוא	שוא	סגול	שוא	-	לִיקוֹק

כפי שניתן לראות בתמונה להלן, החיד"א הביא בספרו רק את שתי האפשרויות הראשונות, כולל הניקוד השונה באות ל'. מאידך, החל מהמופע השני של שם ה' במזמור, הניקוד שהיה תחת האות ל' במילה לה', הוזח שמאלה והשתרבב לאות י' שבשם ה'. דבר זה גרם להזחה של שאר סימני הניקוד וכל אות קיבלה את הניקוד של האות הקודמת לה. באופן זה, האות ה' האחרונה שאמורה היתה להופיע ללא ניקוד, קיבלה ניקוד קמץ, ששייך בעצם לאות ו' וכך הדפיסו בכל שמות ה' במזמור:

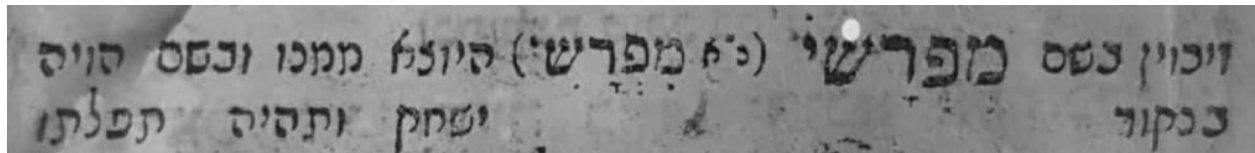

תמונה 3 נוסח מהדורה קמא, ליוורנו התקס"ב

יתכן שהמקור לכך הוא בדברי המשנת חסידים שכתב "וכה יכוין בכל ההויה שבמזמור" ודבריו הובנו שגם הניקוד של האות ל' צריך להופיע בכל ההויות שבמזמור. נראה שהבנה זאת בטעות יסודה שכן באופן הניקוד השני מופיעים חמישה סימני ניקוד במילה ליקוק (שוא שוא סגול חולם שוא) ובאופן כזה, לא ניתן לנקד את שאר ההויות שבמזמור כי בהן מופיעות רק ארבע אותיות.

י"א. ניקוד שם קדוש בספר שומר ישראל

בסעיף יג בספר "שומר ישראל" מופיעים שני צורות ניקוד לשם קדוש. הניקוד השתבש בדפוסים רבים ובחלקם מופיע כלל ללא ניקוד. להלן הניקוד כפי שמופיע במהדורה קמא, ליוורנו התקנ"ז:²⁶
מְפָרְשִׁי (נ"א מְפָרְשִׁי).

תמונה 4 צילום נדיר ממהדורה קמא של שומר ישראל, ליוורנו התקנ"ז. באדיבות ד"ר עודד כהן

פענוח ראשי תיבות בדברי החיד"א

כאמור בהקדמה, נדרשת בקיאות רבה כדי להבחין אם החיד"א השתמש בגרשיים לסמן מליצה או כראשי תיבות. להלן נציג מספר מקומות בהם מצאנו קושי בפענוח דבריו.

א. מט"י כתיב

בסוף ספר קשר גודל כותב החיד"א את הכותרת הבאה:
כדי שלא להניח את הנייר חלק מט"י כתיב קצת מנהגים

משמעות ראשי התיבות היא **מתחת ידי**²⁷ אך החיד"א בכונה כתב **מט"י** כמליצה הרומזת לדברי ריש לקיש במסכת חגיגה:

"אמר ריש לקיש: כל המטה דינו של גר - כאילו מטה דינו של מעלה, שנאמר ומטי גר - **ומטי כתיב**" (חגיגה ה.)
במליצה זו החיד"א השתמש גם בהקדמה לספרו "מחזיק ברכה" כתיאור לאופיו של הספר שלפי הצורך הכריע בין דעות שונות ומטה את הכף לטובת דעה מסוימת, וזה לשונו:

²⁶ צילום מספר נדיר שנמצא בספריה הלאומית, באדיבות ד"ר עודד כהן. העיגול הלבן נוצר מכרסום של מזיקי ספרים
²⁷ במהדורת וארשה תרל"ד שינו את ראשי התיבות מט"י למת"י ובמהדורת מישור (בני ברק תשמ"ו) פענחו את ראשי התיבות: "מתחת ידי".

"... חידוש בדין או הכרעה לאחד מהדעות ומטי כתיב²⁸ הג"ה ברוחו²⁹.

ב. ודע לפני מ"י אתה מתפלל

בספר מורה באצבע כותב החיד"א כך:

יסיר כיחו וניעו וכל דבר הטורדו קודם שיתחיל להתפלל ודע לפני מ"י אתה מתפלל.

(מורה באצבע, סעיף פ')

ישנם דפוסים שהשמיטו את הגרשיים מהמילים לפני מ"י אך יתכן שהן מרמזות לדרשה מעין זו המובאת בספר תולדות יעקב יוסף³⁰:

בספר נוף עץ חיים בפ"ק דברכות (כח ב), כשחלה רבי יוחנן בן זכאי³¹, נכנסו תלמידיו ואמרו רבינו למדינו אורחות חיים, אמר להם דעו לפני מי אתם מתפללין. וזה לשונו: כי סוד גדול אמר להם, והוא כי האדם בתפלתו יכוין להמשיך לז"א מוחין דגדלות אמא הנק' מ"י, וכאן הזהיר לתלמידיו שצריכין ג"כ להמשיך לז"א מוחין דאבא יותר רחמים, וז"ש לפני מ"י אתם מתפללין, תיבת לפני מורה על אבא, שהוא לפני אמא הנק' מ"י. וזהו תשובה על שאלתן למדינו ארחות חיים, כי המוחין נקראו חיים, עכ"ל.

ג. גר"ן נכון

בספר צפורן שמיר כותב החיד"א על פי הפסוק וְעָשׂוּ לִי מִקִּדְשׁ וְשָׁכַנְתִּי בְּתוֹכָם³² שישתדל האדם להיות כמו ארון הקודש וזה לשונו:

ארון – ... ג' ארונות ב' של זהב וא' של עץ בתוכם. של עץ רמז לגוף וב' של זהב רמז לנפש רוח שצריך להשוותם גוף ונפש רוח גר"ן נכון שהחומר יעשה צורה כשם שהעץ לא היה נראה כי אם זהב וכך הגוף יהיה כמו הנפש והרוח מביית ומחוץ שיהיה תוכו כברו כמו שכתבו רבותינו זכרונם לברכה. (צפורן שמיר, סימן י"ג סעיף קטן ר"ח)

ראשי התיבות של המילים גוף רוח ונפש יוצרות את המילה גר"ן והחיד"א כתב גר"ן נכון באופן מליצי כרומז לפסוק וַיָּבֵאוּ עַד גֵּרְוֹן נָכוֹן (שמואל ב' ו' ו). בחלק מהדפוסים, כנראה לא הבחינו במליצה וכתבו: גר"ן נכון.

ד. אימ"א שלו"ם

בספר מורה באצבע, סעיף ז' כותב החיד"א:

ודע שבמקום שיש מחלוקת השכינה מסתלקת חס ושלום כי היא אימ"א שלו"ם.

אימא שלום היתה אשתו של רבי אליעזר³³ ונראה שהחיד"א השתמש בשמה כמליצה הרומזת לדברי הזוהר שכשיש שלום בין בני הזוג השכינה נמצאת בבית: 'וַיִּבְרָא יְצַחַק הָאֱלֹהִים שְׁרָה אִמּוֹ'³⁴ דשרגא אתדלקת מאי טעמא? בגין דשכינתא אתת לביתא, רזא דמלה אמא עלאה לא אשתכחת גבי דכורא אלא בזמנא דאתקנת ביתא ... (זוהר בראשית נ.)

ה. ש"ם שמי"ם

הביטוי 'שם שמים' מופיע מספר פעמים עם גרשיים. לפעמים בשתי המילים ולפעמים רק באחת מהן, כדלקמן:

בספר צפורן שמיר כותב החיד"א בסימן י' כך:

כל הסגולות הנאמרות באמת הם מפניני רבותינו זכרונם לברכה בש"ס ומדרשים וזהר הקדוש וְהָיָה יְתֵן אֶל לְבָבְךָ לְהַזְדַּרֵּז בָּהֶם כִּי בְּלֹא סְגוּפִים וְתַעֲנִיּוֹת וּמִתֵּן דְּמִי"ם יִתְּכַפְּרוּ לּוֹ עוֹנוֹתָיו וּבְלִבְדֵּם שִׁיעֵשָׂה הַדְּבָרִים כְּהַלְכָתָם וְכַמְשַׁפְּטֵן בִּירָאָה וְהִבְהֵה לְשׁוֹם שְׁמִי"ם. (צפורן שמיר סימן י' סעיף קנ"ז)

²⁸ אמר ריש לקיש: כל המטה דינו של גר - כאילו מטה דינו של מעלה, שנאמר ומטי גר - ומטי כתיב (חגיגה ה.) וכאן במשמעות שמכריע בין דעות ומטה את כף ההכרעה לדעה מסויימת

²⁹ הגה ברוחו הקשה ביום קדמים (ישעיהו פרק כז, ח)

³⁰ תולדות יעקב יוסף, מאת הרב יעקב יוסף הכהן, פרשת שלח

³¹ צ"ל רבי אליעזר [י.ס.]

³² שמות כה ח

³³ נדרים כ.

³⁴ בראשית כד טו

ובסימן א' סעיף ד' מופיע המשפט הבא:

"... והנני עבד לה' הוא ברחמיו יזכנו לעובדו בלב שלם ולעסוק בתורה לשמה ובמִצְוֹת וגמילות חסדים ויהיו כל מעשינו לשם שמי"ם" (צפורן שמיר סימן א' סעיף ד' מצוה ג')

הסבר לכך ניתן למצא בדברי החיד"א בספרו כסא רחמים על אבות דרבי נתן³⁵:
יש זמן רב שאני הדל פירשתי שיכוין בכל דבר ליחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה ולא מבעיא תורה ומצות אלא אפילו מעשיך הגופניים יהיה בכוונה זו כמבואר בש"ע אורח חיים סימן רל"א דהאכילה והשינה וכיוצא, הכל יכוין לעבודתו יתברך עיני שם. וזה שכתב "וכל מעשיך" אפילו הגופניים "יהיו לשם" - מלכות "שמי"ם" - זעיר אנפין. דהיינו לייחד קודשא בריך הוא ושכינתיה"

ו. להחניף ג'

בספר צפורן שמיר כותב החיד"א כך:
מאהב"ה ראשי תיבות מחניפין את הרשעים בעולם הזה;
ומותר להחניף ג'. אשתו משום שלום הבית. רבו שילמדנו תורה. תלמידו כדי שילמד ממנו. (צפורן שמיר סימן י"א, סעיף קס"ו)

לחלק מהמדפיסים הוקשה מדוע החיד"א כותב שמותר להחניף לשלושה כשלמעשה מזכיר ארבעה דמויות (רשעים, אשתו, רבו ותלמידו) ולכן פענחו את הקיצור להחניף ג' במילים להחניף גמ.

למעשה, כפי שכותב החיד"א באותו סימן³⁶, סעיפים רבים בסימן זה נלקטו מהספר אור צדיקים³⁷.
המקור לסעיף זה מופיע ב'אור צדיקים' כדלקמן:
מותר להחניף לשלושה. לאשתו מפני דרכי שלום. ולרבו כדי שילמדנו תורה. ולחבירו כדי שילמדו וישמעו דבריו. וגם הרב לתלמיד מותר להחניף. (אור צדיקים, סימן כ"ד, הלכות דרך ארץ, סעיף כ"א)
יוצא איפה שהחיד"א נגרר בלשונו אחר לשון ה'אור צדיקים' והתכוין במילים ומותר להחניף ג' שמותר להחניף לשלושה אנשים בנוסף לרשעים שהוזכרו לפני כן.

ז. ובדיעבד בג' אלה יצא

בקשר גודל כותב החיד"א על קריאת שמע כך:
צריך לדקדק באותיותיה ולהשמיע לאזנו ולקרות בטעמים הכתובים בתורה ובדיעבד בג' אלה יצא (סימן ס"א וסימן ס"ב); (קשר גודל סימן י"א סעיף טו"ב)

כיון שמדובר בדין דיעבד, נראה שהפענוח הנכון של הקיצור ג' הוא: ובדיעבד בגרעון אלה יצא... ולא כמי שרצה לפענח זאת במשמעות של שלושה.

3. סיכום

במאמר זה ניסינו ללבן מעט מדברי החיד"א שחלקם נותרו ללא שינוי בכל הגרסאות וחלקם שונו לאורך הדורות, לפעמים שלא כדין. דברינו נכתבו כהצעה בלבד ואנו תקוה שכיווננו לאמיתה של תורה.
אם נזכה ותודפס גירסה מחודשת של הספר לאחר שילובנו השאלות וההתלבטויות שהועלו במאמר זה, והיה זה שכרנו.

³⁵ כסא רחמים על אבות דרבי נתן פרק טו"ב, פירוש דיבור המתחיל "סוד וכל מעשיך יהיו לשם שמי"ם"

³⁶ צפורן שמיר, סימן י"א סעיף ר"ד

³⁷ אור צדיקים למהר"ם פאפירא"ש. קישור למהדורת התש"ב באתר היברו בוקס: <http://www.hebrewbooks.org/31295>